

ETÜDLER

Nüfus ve İşletme Sayımlarına göre faal nüfus [*]

Ord. Prof. Ömer Celâl Sarç

I

Faal nüfus ve meslekî vasıfları hali hazırda nüfus sayımları ile tesbit edilmektedir. Bu usulün şu surette hülâsa edilebilecek *mahzurları* vardır:

Nüfus sayımlarında fertler ikametgâhlarında, mensup oldukları aileler (ev halkı toplulukları = ménages) dahilinde kaydedilir. Halbuki iktisadî faaliyetler meskenlerde değil, işyerlerinde, en umumî mânada işletmelerde, cereyan eder. Şüphesiz bazı hallerde meskenle işyeri birleşir. Ev sanayiinde durum böyle olduğu gibi ev hizmetçileri için de işyeri başkasına ait bir meskendir. Ancak kaide olarak işyeri ve mesken iki ayrı varlık teşkil eder ve faal kimseler iki muhtelif topluluğa birden mensup bulunur: Bir yandan bir istihlâk topluluğu — yani aile — içinde, diğer yandan bir istihsal topluluğu — yani işletme — dahilinde üye olarak yer alır. Şu halde faal nüfusa müteallik bilgileri elde etmek için bu gün tatbik edilen usulde insanların istihsal toplulukları içindeki durumlarına ve faaliyetlerine müteallik vakıalar bu topluluklarda değil, istihlâk topluluklarında tesbit edilmiş olmaktadır. Bunun mahzuru meydandadır. Beyanların mahallinde kontrolü hiç bir surette kabil değildir. Gerçi bu gibi kontroller mümkün olsa bile sayımda ekseriya tatbik edilmez. Fakat tatbik edilmeleri imkânının mevcut olması ve icabında kontrollara başvurulabileceğinin ilgililerce bilinmesi yanlış beyanata karşı kuvvetli bir fren teşkil eder.

İmdi iktisadî faaliyetlere müteallik beyanat hususunda bu yolda bir frene bir kat daha ihtiyaç vardır. Zira nüfus sayımlarında fertlerden

[*] Milletlerarası İstatistik Enstitüsünün Eylül 1953 de Roma'da yaptığı toplantı ardınca tertip edilen İstatistik Seminerinde verilen konferanstır.

veya aile reislerinden bu hususlara dair toplanan malûmat çok kere hakikate uygun değildir. İlk faaliyetleri, tâbileri ile beraber, şubeye göre tasnif edebilmek için sorulması lâzım gelen, «alâkadarın ne gibi işlerle meşgul bir işletmeye mensup bulunduğu» sualine doğru cevaplar almak güçtür. Gerçekten bu günkü cemiyette tek başına faaliyette bulunanlar mevcutsa da mal ve hizmetlerin istihsali, umumiyetle, müteaddit insanın iş bölümü esasına göre birlikte çalışması suretiyle başılır. Bu iş bölümü dolayısıyla bir çok kimseler katıldıkları istihsal faaliyetlerinin mahiyeti hakkında etraflı ve vazih bir fikre sahip ve işletmelerinin meşguliyetini doğru olarak beyana kadir değildir. Meselâ bir sigara fabrikasının kutu atelyesinde çalışan bir kimsenin işletmesinin sigara fabrikası olduğunu idrâk etmeyip bunu kutu imalâthanesi olarak göstermesi pek alâ mümkündür. İşletmenin isim ve adresinin sorulması bu mahzuru ancak kısmen önleyebilir. Sualleri bizzat fertler değil de aileleri reisleri cevaplandırdığı takdirde işletmelerin faaliyet nev'ine müteallik donelerdeki sıhatsızlıklar bir kat daha artar.

Faaliyet nüfusunun, ferdi meslek, meslekteki mevki gibi diğer vasıfları hakkında toplanan bilgiler hakkında bunun aynı caridir. Fertler mesleklerinin nev'ini evvelâ yeter derecede vüzuyla beyan etmezler. Bilfarz Devlet dairelerinde çalışanlar kendilerini sayman, daktilo, mümeyyiz v. s. olarak değil, sadece memur olarak gösterirler. Fırınlarda istihdam edilenler, pişirici, hamurkâr v. s. olduklarını tasrih etmeyip mesleklerine ait suale ekmeğe cevap vererek iktifa ederler. Bundan başka bazı insanlarda bilfiil icra ettikleri işe nazaran daha fazla bilgi ve maharet isteyen, daha mes'uliyetli olan veya daha şerefli sayılan, yahut kalben bağlı buldukları işleri meslekleri olarak beyan etmek tenayülü vardır. Veznedarların kendilerini muhasip, okul öğretmenlerinin profesör, dilencilerin seyyar satıcı gösterdikleri görülmüştür. Benzer sıhatsızlıklara meslekteki mevki sualine alınan cevaplarda da rastgelinir. Her iki husus hakkında aile reislerinden istihsal edilen malûmat da daha sıhhatli değildir.

Bu sebepler dolayısıyla, nüfus sayımlarının nüfusun faaliyet durumu hakkındaki neticeleri, yalnız Türkiye gibi istatistik sahasında acemi memleketlerde değil, bu sahada çok ilerlemiş olan ülkelerde de hatalarla malûl bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler teşkilâtı tarafından neşredilen bir eserde belirtildiği gibi, adı geçen sayımların bu bapta doneleri eksik, sıhatsız ve teferruatlı bir tasnife tâbi tutulmağa elverişsizdir [1]. Dolayısıyla bu doneler bir çok pratik ihtiyaçlara cevap verememektedir.

[1] Application of International Standards to Census Data on the Economically Active Population, United Nations. Population Series No: 9, New York, 1951, p. 36.

II

Bu şartlar altında faal nüfusa müteallik bilgileri, nüfus sayımları yerine, işletmelerin birim kabul edildiği ve suallerin işletme şeflerine tevcih olunduğu *işyeri sayımları* ile istihsale irakân olup olmadığını sormak yerinde olur. Bu suali iki mülâhaza meşru kılar:

1 — Evvelâ işyeri sayımlarının çalışmakta olan nüfusun vasıfları hakkında *daha sıhhatli bilgiler* teminine müsait bulunacağı kabul edilebilir. Filhakika işletme yukarıda anlatıldığı veçhile insanın faaliyet durumunu tesbit için en uygun muhit olduğu gibi, işletme şefleri de fertlere nazaran her halde daha emin bir malûmat kaynağı teşkil edeceklerdir. Sonuncu kanaati veren sebepleri şöylece sıralıyabiliriz:

a) İşletme şefleri umumiyetle personelden daha münevver olup sayım talimatını ve bunda kullanılan bazı mudil kavramları daha iyi anlayacak durumdadır. Bu keyfiyetin bilhassa nüfusu arasında okur yazarların az olduğu memleketler için ehemmiyeti vardır.

b) İşletme şefi işletmenin meşguliyet nev'ini bildirmeğe en selâhiyetli kimsedir.

c) Çalışanların ferdi mesleği ve meslekteki mevkiî hakkında işletme şeflerinden alınacak malûmatın daha vazih olacağına ve fertlerin bu baptaki ifadeleri üzerinde kuvvetle müessir olan prestij mülâhazalarının tesiri altında kalmıyacağına ihtimal verilebilir.

Şüphesiz işletme şeflerinin ifadelerinde de bazı zaafılar müşahede edilmiştir. Birleşik Amerika'da muayyen bir işçi grubunun mesleği hakkında hem işçilerin kendilerinden, hem de işletme şeflerinden malûmat toplanmıştır [2]. İki kaynaktan istihsal edilen donelerin mukayesesi göstermiştir ki, işçilerin fiili görevlerinden daha ehemmiyetli işleri meslekleri olarak beyana temayül etmelerine mukabil, şefler de yalnız personelin bilfiil yaptıkları işleri göz önünde bulundurmakta, mutad meşguliyetlerini ve daha mühim vazifeler deruhte etmelerine çok kere müsait olan ihtisas ve san'atlarını hiç hesaba katmamaktadır. Bundan başka işletme şeflerinin kullandıkları meslek adlarının işletmeden işletmeye çok değiştiği de tesbit edilmiştir.

[2] Bakınız: Gladys L. Palmer, Some considerations involved in appraising the adequacy of occupational Statistics, Journal of the American Statistical Association. Volume 36, March 1941, s. 61.

Ancak bu noktalardan ilki yalnız mesleğin devamlı ve mutad faaliyet mânasında kabulü halinde bir mahzur teşkil eder. Halbuki bu meslek telâkkisi münhasıran sayım sırasında ifa edilen işi göz önünde bulunduran ve meslekte devamlı olarak icra edilmek şartını aramıyan yeni bir tarife — iş gücü tarifine — tedricen yerini bırakmaktadır. İkinci mahzura gelince; bunun mufassal meslek adları cedvelleri (nomenclatures) tertip edilmek suretiyle giderilebileceği açıktır.

2 — Faal nüfusa müteallik malûmatı nüfus sayımları yerine umumî işletme sayımları ile istihsale imkân olup olmadığı noktasının araştırılmasını ikinci bir sebep de meşru kılar, hattâ gerektirir: Son yıllarda muhtelif memleketler — metodları farklı olan ve ayrıca tatbik edilmeleri icap eden ziraî işletme sayımları yanında — ziraî olmayan işyerlerine mahsus *umumî işyeri sayımları ihdas etmişlerdir*, ve bu iki sayım memlekette mevcut işletmelerin bilfiil bütününe kavramağa matuftur. Almanya Mayıs 1939 da bir nüfus ve bir ziraat sayımı ile birlikte ziraat dışındaki işyerlerinin umumî bir sayımını yapmıştır. (Nichtlandwirtschaftliche Arbeitsstaettenzaehlung.) İmalât sanayiine, ticarete, ulaştırmaya, serbest mesleklerle olduğu gibi, Devlet dairelerine, dinî ve kültürel müesseselere, parti teşkilâtına v. s. ye de şâmil bulunmuş, ayrıca ev sanayiini ve seyyarları içine almış olan bu işyerleri sayımı Batı Almanya'da — ufak tadilâtlarla ve bu sefer bir ziraî işletme sayımı ile müterafık olmaksızın — 13 Eylül 1950 de tekrarlanmıştır. Türkiye'de de 23/3/1950 tarih ve 5622 numaralı Sayımlar Kanunu ile umumî işyerleri sayımları ihdas edilmiştir. Kanuna göre « 0 » ile biten yıllarda nüfus ve tarım sayımları, « 1 » ile biten yıllarda genel işyeri sayımları tertip edilecek ve sonuncu sayımlar tarım sayımlarının şümulü dışında kalan, kazanç getiren ve getirmeyen bütün işyerlerini ve kurulları kavrayacaktır. Adı geçen sayımlardan ilki büyük fabrika ve ticarethanelerden en ufak bakkal dükkânlarına, okullara, resmî dairelere ve köylerdeki mescitlere kadar her türlü işyerine teşmil olunmak ve yalnız ev sanayiile seyyarlara tatbik edilmemek suretiyle Mayıs 1931 de yapılmıştır. Diğer bazı memleketler de umumî işyeri sayımları usulüne geçmemekle beraber sanayi sayımlarının şümulünü bir hayli genişletmişler, ticareti, ulaştırmayı, bankaları, otelcilik sanayiini ve serbest meslekleri bu sayımlara tâbi tutmuşlardır.

Diğer taraftan hali hazırda memleketlerin çoğunda ne işyeri sayımları, ne de şümulü sanayi sayımları vardır. Umumî hizmetler, dinî, siyasî içtimaî teşekküller ve benzer mahiyette işyerleri ile ev sanayii ve seyyarlar işletme sayımlarına — hiç değilse devrî işletme sayımlarına — tâbi değildir. Bundan başka devrî sayımlara mevzu teşkil eden şubelerdeki

küçük müesseseler çok kere sayımdan istisna edilmektedir. Ayrıca bazen sanayi ve ticaret tek bir sayım çerçevesi içinde değil, muhtelif zamanlarda tatbik edilen müstakil sayımlarla kavranılmakta ve bu sayımların mevzu bahis şubeler için verdiği rakkamlar arasında zaman bakımından tecanüs bulunmamaktadır. Mevzu bahis işletme sayımlarında müessese, personel vesaire gibi hususlar için kabul edilen tarifler arasında neticelerin mukayesesini güçleştiren farklılara da ara sıra tesadüf edilir.

Bununla beraber umumî işyeri sayımlarının faal nüfus hakkında ne gibi bilgiler temin edebileceği noktasının araştırılması bu gibi sayımlara malik olmayan memleketleri de yakından alâkadar eder. Çünkü böyle bir araştırma adı geçen memleketlerde mevcut sistemin idamesinin uygun olup olmayacağı meselesinden başka, nüfus sayımının muayyen bir şubeye müteallik neticelerinin o şubeye mahsus işletme sayımının neticeleri ile mukayeseye ne dereceye kadar elverişli bulunduğu hususunu da aydınlatmağa yardım edebilir. Sonuncu mukayeselere de, bilindiği gibi, sık sık ihtiyaç duyulmaktadır.

III

Evvelâ işletme sayımlarının müesseselerin personeline ait rakkamları ile nüfus sayımında mevzu bahis şubelerde faal şahıslar hakkında elde edilen rakkamlar arasında ne gibi *farklar* bulunacağını inceliyelim. Meseleyi daha müşahhas bir şekilde vazedebilmek için, umumî bir işyeri sayımının hem ziraat, hem de nüfus sayımı ile birlikte ve üç sayımda aynı tarifler kullanılmak suretiyle tatbik edildiğini farzedelim. Tariflerin ve sayım tarihlerinin birbirine uymasına rağmen işletme ve nüfus sayımları neticeleri arasında farklılara tesadüf edilecektir. Yani ziraî ve ziraî olmayan işyerlerinde çalışanların sayısı ve terekübü, nüfus sayımında kaydedilen faal nüfusun sayısına ve terekübüne tekabül etmeyecektir. Netekim iki tip sayımın muayyen bir şube için verdiği rakkamların birbirine uymadığı sık sık müşahede edilebilir. Meselâ Birleşik Amerika'da 1940 da yapılan nüfus sayımında ziraatte faal nüfus 8,200,000 olarak tesbit edilmiş, halbuki pek farklı olmayan tariflere istinaden aynı tarihte tertip edilen ziraî sayım, ziraat işletmelerinin personelini 9,700,000 olarak göstermiştir [3]. Batı Almanya'da Eylül 1950 de yapılan umumî işyeri sayımına göre ticaret müesseselerinin, banka ve sigortaların personeli 2,421,000 dir. Yine o tarihte ve aynı tarifler dairesinde tatbik

[3] Population Census Methods, Population Series No: 4, Lake Success New York 1949, s. 160.

olunan nüfus sayımında ise bu şubelerde faal 2,221,000 şahıs kaydolunmuştur [4]. Almanya'da 1925 nüfus sayımına nazaran, ziraat ve ormancılıkta faal şahısların sayısı 9,762,000 tutuyor, halbuki bu sayımla birlikte yapılmış olan ziraat sayımı ziraat işletmelerinde (0,05 - 2 hektarlık en küçük işletmeler dahil, buna karşılık orman işletmelerinin bir kısmı hariç) devamlı olarak çalışanları 11,232,000, devamlı ve muvakkat personelin toplamını hattâ 14,338,000 olarak gösteriyordu [5]. Türkiye'deki son nüfus, tarım ve işyeri sayımları aynı tarihte tertip edilmemiş, nüfus sayımında yalnız 5000 ve fazla nüfuslu yerlerdeki faallerin iktisadi şubesi sorulmuş ve esasen sayımlara ait istatistiklerin çoğu henüz yayınlanmamış olduğundan, bu husus hakkında bizden misal getirmeğe inkan yoktur. Yalnız 1927 nüfus sayımında ferdi mesleği sanayi olan 299 bin kişi, halbuki 1 - 2 ay sonra yapılan sanayi sayımında sanayi müesseselerinde çalışan 256 bin kişi tesbit edildiğini zikrederim. Bu iki sayımda sanayi aynı surette tarif edilmiş olduğu bittabi şüphelidir.

Nüfus ve işletme sayımlarının neticeleri arasındaki farkların sebeplerini şu suretle izah edebiliriz:

1 — Sayımların birlikte ve aynı tariflere göre tatbiki halini göz önünde bulundurduğumuzdan, zamanın ve tariflerin birbirine uymamasından ileri gelen farkları hesaba katmağa lüzum yoktur.

2 — Farkları doğuran diğer sebeplerin en başında, işsizlerin faal nüfusa dahil iken işyerlerinin personeli arasında yer almayacağını zikretmek lâzım gelir. Gerçekten bunların faal nüfusa katılması mutad ve milletlerarası teşekküllerin tavsiyelerine uygundur. Hali hazırda iş gücü (labor force) tarifini kabul etmiş olan bazı memleketlerde bu muamele yalnız evvelce çalışırken işsiz kalmış olanlara değil, ilk defa olarak iş arayanlara da tatbik edilmektedir. Halbuki müesseselerin personeli ikinci kategoriye giren işsizleri şöyle dursun, ilk kategoriye dahil olanları dahi ihtiva edemez. İşyerleri, çalışmakta olan personelleri dışında, yalnız muvakkaten işleri başında bulunmayanları beyan edebilirler.

3 — *Ev hizmetçilerinin durumu da aşağı yukarı böyledir.* Bunlar da umumiyetle faal nüfusa ithal edilir. Diğer taraftan işyeri sayımları, bir istihlal faaliyetine sahne olmayan meskenlere şâmil bulunamayacağından, ev hizmetçilerini kavrayamaz. Dolayısıyla bunlar faal nüfustan oldukları halde işletme sayımlarının verdiği rakkamlara dahil bulunmaz.

[4] Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1953, s. 115, 199.

[5] Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1931, s. 17, 20, 52.

4 — İki tip sayımın neticeleri arasındaki uygunsuzluklar kısmen de işletme sayımlarının nüfus sayımları derecesinde *tam olmamasından* ileri gelir. Muayyen şubelere mahsus işletme sayımlarında müşahedesi güçlük arzeden ve ehemmiyetli addedilmeyen müesseselerin — bilhassa küçük işletmelerin — arasına sayıma tâbi tutulmadığına yukarıda işaret edilmişti. Umumi işyeri sayımlarında da bazı müessese ve faaliyetlerin istisna edildiği vakidir. Meselâ Türkiye'deki sayımda ev sanayii ve seyyarlar kaydedilmemiştir. Bilerek sayım dışı bırakılan müesseselere, yazılmaları gerekirken yazılmayanlar katılır. Gerçi nüfus sayımları da ekseriya % 100 tam değildir. Ancak muayyen işyerlerinin bulunup sayıma ithal edilmesi, nüfusun ve ailelerin bulunup yazılmasından daha güç olduğu cihetle, işyeri sayımlarında nüfus sayımlarına nazaran daha büyük eksiklikler kalacağı tahmin edilebilir. Demek oluyor ki nüfus sayımlarında faal olarak yazılan bazı kimseler, mensup oldukları müesseseler sayımdan istisna edildiği veya kavranılmadığı cihetle, işyeri sayımında kaydolunan faal şahıslar arasında yer almayacaktır.

5 — Şimdiye kadar incelediğimiz âmiller, müesseselerin işyeri sayımlarında yazılan personeli sayısını nüfus sayımının faaller için verdiği rakkamlara nazaran küçültmek yolunda müessir olmaktadır. Ayrıca iki sayımın neticeleri arasında farklar doğuracağı muhakkak olmakla beraber sebebiyet vereceği farkların mahiyeti belli olmıyan bir faktör de mevcuttur. Bilindiği gibi nüfus ve işyeri sayımlarında *malûmat başka başka kaynaklardan alınmakta*, sualleri evvelkilerde fertler veya aile reisleri, sonuncularda işletme şefleri veya mümessili cevaplandırmaktadır. Halbuki iki muhtelif kaynaktan istihsal edilen bilgiler, aynı hususa taallük etseler bile birbirine uymaz. Meselâ yukarıda anlatıldığı veçhile muayyen bir işçi grubunun ferdi mesleğini, işçilerin kendileri ve patronlar başka surette beyan etmişlerdir. Buna göre malûmat kaynaklarının değişik olması keyfiyetinin nüfus ve işletme sayımları neticeleri arasında bazı tefavütleri intaç edeceği açıktır. Ancak bunların mahiyeti hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yalnız işletme sayımı neticelerinin, evvelce anlatılan sebepler dolayısıyla, işletmenin faaliyet nev'i, çalışanların mesleği ve meslekteki mevki gibi noktalar hususunda, hakikate daha yakın olacağı tahmin edilebilir.

6 — Nihayet işyeri sayımının müesseselerin personeline müteallik rakkamlarını nüfus sayımının faaller için verdiği rakkama nazaran kabartmak yolunda müessir olan âmiller de vardır. Bunlardan bilhassa ikisi belirtilmeğe değer.

a) Her memlekette aslında gayri faal oldukları halde *tali olarak bir meslek icra eden kimselere*, meselâ bir kazanç temini maksadiyle boş zamanlarında çalışan ev kadınlarına, öğrenci ve emeklilere tesadüf edilir. Birleşmiş Milletler teşkilâtınca nesredilen bir eserde [6] tali işçiler adı verilmek istenilen bu kimseler, işletme sayımlarında — umumiyetle belki aslı personelden hiç tefrik edilmeksizin — müesseselerin memur veya işçisi olarak kaydolunurken, nüfus sayımlarında çok kere faaller arasına girmez. Bunlar bazı memleketlerde faal sayılmamakta, faal addedildikleri ülkelerde de sayımlarda baştan başa faal olarak kaydedilebildikleri şüpheli bulunmaktadır. Zira mevzuubahis şahıslardan çoğu kendilerini mesleksiz addetmeğe ve sayımlarda durumlarını bu suretle beyana müte-mayildir.

b) Daha mühim olan ve nüfus ve işletme sayımları neticeleri arasındaki uygunsuzlukların belki başlıca sebebinin teşkil eden diğer bir âmil, *aynı şahsın çok kerre iki ve hattâ fazla meslek icra etmesi ve müteaddit işyerine mensup olmasıdır*. Bu şahıslar nüfus sayımlarında bir kerre sayıldıkları halde işyeri sayımlarında mükerreren kaydedilir ve bu keyfiyet işyerlerinin personel sayısını nüfus sayımlarının faallere ait rakkamına nazaran şişirmeğe saik olur. Ziraat sayımlarının, ziraî nüfus hakkında, nüfus sayımlarına nazaran umumiyetle çok daha kabarıkk rakkamlar vermesi bununla ilgilidir. Filhakika ziraat, geniş ölçüde, tali ve diğer bir mesleğe munzam olarak icra edilmektedir. Alâkadar şahıslar nüfus sayımlarında, aslı meslekleri göz önünde bulundurulurken ziraî olmıyan şubelere mal edilirken ziraat sayımlarında ayrıca ziraî işyerlerinde de kaydolunurlar. Sayılarının pek çok olması da, ziraat sayımının, ziraî nüfus için — 2 - 4 numaralı fıkralarda zikrettiğimiz aksi istikamette müessir olan âmillere rağmen — nüfus sayımına nazaran daha yüksek rakkamlar vermesini intaç eder.

IV

Bu izahattan sonra işletme sayımlarının personele müteallik rakkamlarındaki belirsizlikleri gidermeğe ve bu rakkamlarla nüfus sayımlarının faal nüfusa ait *neticelerini telife* ne nisbette imkân bulunduğunu araştıralım:

Bu imkânlar bir dereceye kadar şüphesiz vardır. Meselâ işyeri sayımlarının tam olmamasıyla ilgili ahenksizliklerin, adı geçen sayımları

[6] Population Census Methods, s. 104.

şimdiye kadar kavramadıkları müessesese ve faaliyetlere teşmil etmek ve daha iyi hazırlayıp tatbik eylemek suretiyle ortadan kaldırılabileceği meydandadır. İşyerlerini tesbit için, Almanya'da tatbik edilen usulün işletme sayımlarının, eksik kalmasını geniş ölçüde önlemeğe elverişli bulunduğunu burada kaydetmek yerinde olur. Usulün esası şudur: Nüfus sayımı sual varakasında ev halkı reisine, kendisinin veya evde oturanlardan birinin, müstakil olarak, yani kendi hesabına, herhangi büyüklükte bir ziraî işletmeyi idare veya ziraî olmıyan herhangi bir işi icra edip etmediği sorulmakta ve sualin müsbet olarak cevaplandırıldığı kimselerden mevzuubahis işleri hakkında, umumiyetle ayrı bir sual varakası üzerinde, tamamlayıcı malûmat alınmaktadır. Bununla beraber ev sanayii gibi faaliyetlerin de işyeri sayımlarına tâbi tutulması şüphesiz pek güçtür ve bunun tavsiye edilmeğe değer olup olmadığı ayrıca araştırılacak bir noktadır.

İki tip sayım arasında aynı şahsın bazen müteaddit işyerlerine mensup olması ve işyeri sayımında mükerreren sayılması keyfiyetinden doğan uymazlıklara gelince, bunlardan büyük bir kısmının aşağıdaki şartlar altında ortadan kalkacağı söylenebilir:

a) Aynı şahsın birden fazla müessesenin aslî personeli arasına girmesine imkân bırakmayan ve aynı zamanda kabili tatbik olan, yani işletme şeflerince kolaylıkla cevaplandırılacak sualleri tazammun eden tariflere göre, *işyerleri personelinin aslî ve talî olarak ikiye ayrılması*,

b) Nüfus sayımında da *aslî ve talî meslek için buna uygun tariflerin kabulü*. Bu şartlar altında müesseselerin aslî personeli sayısının — malûmat kaynaklarının değişik olmasından ileri gelecek farklardan sarfınazar — nüfusta işsiz ve hizmetçi olmayan aslî meslek sahibi şahısların sayısına tekabül etmesi lâzım gelir.

Ancak aslî personelin mükerrer tadadlara mâni ve kabili tatbik bir tarifini bulmak pek güçtür. Meselâ sayımdan evvelki haftada normal mesal müddetinin hiç değilse yarısından fazlası boyunca işletmede çalışmış olanların aslî personelden sayılması düşünülebilir. Bu durumda olan işçi ve müstahdemlerin işletme şefleri kolayca ayırt edebileceklerinden tarif kabili tatbik olursa da mükerrer tadadları önlemeğe tamamiyle elverişli bulunmaz. Meselâ mevzuubahis hafta içinde günde 6 saat bir büroda ve akşamları 5 saat bir sinemada çalışmış olan bir şahsın hem büronun, hem de sinemanın aslî personeli arasına katılmasına mani olamaz. Çünkü ilgilinin çalışma süresi her iki müessesede de kanunî müddetin yarısından fazla bulunmuştur.

Aslı personeli çalışma zamanının çoğunu müesseseye hasreden şahıslar mânasında kabul eden bir tarif ise aynı kimsenin mükerreren sayılmasını önleyecek, fakat kolaylıkla tatbik edilemeyecektir. Filhakika birçok işletme şefleri, durumları bu tarife uygun olan işçi ve müstahdemlerini doğrudan doğruya bildiremeyecekler, bunun için personel nezdinde soruşturmalar yapmaları lâzım gelecektir. Ancak bu soruşturmalar işletme şeflerini fazla mahmul etmekle beraber, üstelik muhtemel olarak, tatmin edici neticeler de vermiyecektir. Filhakika personelin, işletme dışındaki faaliyetlerini, tanımadığı sayım memuruna beyandan çekinmeyeceği halde işletmedeki mafevklerine bildirmekte mahzur görmesi ihtimali vardır. Bununla beraber bu güçlükler yenilemeyecek derecede büyük görünmemektedir, ve aslı personelin hem mükerrer tadadlara mani, hem de tatbiki mümkün olan bir tarifini aramağa devam etmek lâzımdır.

Diğer taraftan aslında gayrı faal oldukları halde talî olarak bir meslek icra edenlerin sayısını işyeri sayımları ile tayin etmek kabil değildir. İşletme şefleri talî personelleri arasında aslen ev kadını, öğrenci, emekli v. s. olanları tefrika kadir olsalar bile bunların muhtelif müesseselerce bildirilen sayıları toplamının bazı şahısları mükerreren ihtiva etmesi zaruridir. Zira aynı kimsenin birden fazla aslı mesleği olamazsa da müteaddit talî işi olabilir, yani iki ve daha fazla işyerinde talî vazifeler deruhte etmiş bulunabilir. Aslında mesleksiz olan ve talî olarak çalışan kimselerin sayısı, ancak fertleri birim kabul eden, ve neticeleri fert itibariyle tasnife tâbi tutan sayımlarla, yani nüfus sayımları ile tesbit edilebilir.

V

Bu sebepler dolayısıyla ve işsizlerle hizmetçileri dahi kavrayamadığından işyeri sayımları faal nüfus sayısını tesbite kâfi bir vasıta teşkil etmez. Bu sayımlar en müsait hâlde, yani aslı personel için elverişli bir tarif bulunabildiği takdirde, faal nüfusun yalnız bir kısmı hakkında sıhhatli rakkamlar sağlıyabilir: Aslı meslek sahibi nüfustan hizmetçi ve işsiz olmıyanlar. Bu kifayetsizliğe mühim bir mahzur da katılır. Bir çok maksatlar için *faal nüfusu umum nüfusla münasebetlerini göz önünde bulundurmak suretiyle* ve umum nüfusun bir kısmı olarak incelemek lâzımdır. Faallerin baktığı kimselerin sayısını, muhtelif şube ve faaliyetlerin maişet sağladığı faal ve gayrı faal şahısların toplamını, çalışmakta olan ve iş arayan nüfusun miktarı üzerinde müessir olan demografik ve içtimaî âmilleri ancak bu suretle tesbit etmek mümkün olabilir. Faal

nüfus umum nüfustan ayrılarak iş yerlerinde kaydedildiği takdirde bütün bu noktaların karanlıkta kalması zaruridir.

Şu halde işyeri sayımları, çalışanların meslekî vasıfları hakkında nüfus sayımlarına nazaran daha sıhhatli bilgiler teminine bünyeleri itibariyle elverişli görünmelerine rağmen, faal nüfusu tesbit vasıtası olarak nüfus sayımlarının yerine geçemezler. Bu, en umumî işyeri sayımları için dahi caridir. Ancak adı geçen sayımların faal nüfus hakkında kıymetli *tamamlayıcı bilgiler* sağlayabilecek bir kaynak teşkil ettiği de muhakkaktır.

1 — Nüfus sayımı ile birlikte bir de işyeri sayımı tertip eden memleketler, muhtelif gruplardan sondaç yolu ile seçilecek işyerlerine ait sual varakalarını bu işyerlerinde çalışan şahıslar için nüfus sayımında doldurulmuş olan sual varakaları ile karşılaştırmak ve böylece mevzu bahis işyerlerinin bünyesine müteallik doneleri personelinin ferdî vasıfları hakkında nüfus sayımında toplanan donelerle birlikte mütalâa etmek imkânına maliktir. Ve birleşmiş milletler teşkilâtının bir eserinde ziraî nüfus hakkında söylendiği gibi [7], böyle bir tetkik, muhtelif şubelerin iktisadî, sosyal ve demografik problemleri üzerinde, iki sayımdan yalnız birinin neticelerine göre yapılması mümkün olmayan derin tahlillere müsaittir.

2 — Müesseselerin personeli yukarıda anlatılan esaslar dairesinde aslı ve tali olarak ikiye ayrılabilirdiği takdirde işyeri sayımının aslı personelin sayısı için verdiği rakkam aynı şahsı mükerreren ihtiva etmek noksanıyla malûl olmaktan kurtulmuş ve — aslı ve tali meslek için de benzer tariflerin kabulü halinde — nüfus sayımında tesbit edilen faal nüfusun pek mühim ve aynı zamanda sarîh ve belîri bir kısmına tekabül etmiş olur. Bu takdirde iki sayıma ait rakkamlar arasında mukayeseler imkân dahiline girer. Bu mukayeselerden de nüfus sayımının faallerin vasıflarına müteallik donelerinde mevcut hataların mahiyeti ve büyüklüğü hakkında ilgi uyandırıcı neticeler çıkarılabilir.

---

[7] Bakınız: *Population Census Methods*, s. 160.